

Štúdie

Proces suburbanizace v kulturní perspektivě – teoretická přehledová stat'¹

Lucie Galčanová²

Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Brno

The Suburbanisation Process: Cultural Approach. Focusing on the process of suburbanisation as a modern urban development, this review article aims to present the culturalist perspective of urban studies. After presenting a brief historical context and the cultural conditions of suburbanisation, the article focuses on three main approaches: social network theory, the relational theory of social and symbolic boundaries, and studies of representations in popular culture. Based on examples of theoretical and empirical studies of suburban development in capitalist cities, the review endeavours to enrich the contemporary agenda of suburban research within a Central European, post-socialist context.

Sociológia 2012, Vol. 44 (No. 1: 5-33)

Key words: *suburbanisation; space; place; social networks; community; neighbourhood; relational theory; belonging; symbolic boundaries; cultural sociology; representation*

Úvod

„Do nového domu přichází prostřednictvím snu žít celá minulost.“ (Bachelard 2009: 31)

Řada současných autorů si klade otázku o pozici *prostoru a místa* v sociologické teorii a v sociálně vědním uvažování o globalizované společnosti rozvinuté komunikace, sítí či toků. (přehledně např. Savage – Bagnall – Longhurst 2005, v tuzemském kontextu Musil 2008, Sýkorová 2008) Prostor (space) a místo (place) jako prostor naplněný významem zůstávají, či se znovu stávají základním prvkem uvažování o sociálním životě (Musil 2003) a historické změně. (Gieryn 2000) Místo má svou geografickou lokalizaci, svou materiální formu, je fyzicky přítomné: ale bez pojmenování, identifikace nebo reprezentace obyčejnými lidmi není místo místem. (Ibid, s. 465)

Cílem této přehledové statí je přinést na základě relevantní zahraniční literatury pohled na určitý typ *prostoru a místa*: na *suburbium*. Přestože je suburbanizace jako jeden z nejvýznamnějších prostorových jevů postsocia-

¹ Text vznikl v rámci výzkumného projektu Institutu pro výzkum reprodukce a integrace společnosti (ivris.fss.muni.cz) podpořeného výzkumným záměrem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR – *Reprodukce a integrace společnosti* MSM0021622408.

² Korespondence: Lucie Galčanová, Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita, Joštova 10, Brno, Česká republika. E-mail: galcanov@fss.muni.cz. Autorka textu děkuje za připomínky anonymním recenzentům. Za spolupráci pak kolegyni Barboře Vackové a za podnětné diskuse a vedení disertační práce na dané téma prof. Haně Librové.

listických měst a krajiny středem pozornosti sociálních vědců,³ některé přístupy k jejímu zkoumání se ve středoevropském prostoru méně obvyklé. Jejich přehledový (nikoliv vyčerpávající) výčet v této stati má za cíl zpřístupnit vědění o vývoji zkoumání suburbanizace v prostoru Velké Británie, USA, Austrálie a jiných zemí *se zaměřením na kulturní perspektivu v urbánních studiích*. (Borer 2006)⁴ Reprezentace suburbii v odborné literatuře jsou nejčastěji opřena o ambivalentní povahu těchto míst. Pro mnoho teoretiků představují typ vyprázdněného, sériově produkovaného, postauratického prostoru, prostoru bez *genia loci*, bez vlastní paměti a schopnosti generovat pocity přináležení – zvláště v nostalgickém srovnání se starými centry měst reprezentují suburbia druh *ne-místa*. (Augé 1995) Je s nimi stereotypně spojována kulturní homogenita, průměrnost či obyčejnost středostavovského vkusu a morálky (Whyte 1957; Baumgartner 1988 aj.), jež se zdají ohrožovat hodnoty politické veřejnosti a občanské společnosti (Sennett 1970), tradičně vázané na heterogenní městské (či měšťanské) prostředí. (Habermas 2000) Suburbia jsou vnímána jako místa odloučení se středních a vyšších vrstev: rodinné domy na předměstích jsou materializací nerovností v přístupu ke zdrojům v moderní společnosti (Walker 1981), ať již na základě třídy či etnicity a rasy. Na druhou stranu jsou však suburbia typem prostoru, který přitahuje již několik generací obyvatel hledajících v nich klid, bezpečí a místo pro spořádaný rodinný život a vlnidné sousedské prostředí. Jejich obliba v některých zemích vzrostla do té míry, že se staly součástí diskurzu o národu. (Davison 1999; Murphy – Probert 2004; Goldsworthy 2009; Dupuis – Thorns 1998 aj.)

Suburbanizace, definována geograficky jako prostorové rozpínání měst v důsledku přemísťování lidských aktivit do předměstských oblastí a transformaci současných sídel (Sýkora 2003), je reprezentací kulturní a společenské změny, suburbium je jejím prostorovým vyjádřením a zároveň předpokladem. Je zásadní otázkou jejího výzkumu zjistit nejen to, jaké nové fyzické struktury a prostorové vzorce vznikají, ale také prozkoumat, jak jsou tyto nové prostory sociálně produkovány a konstruovány (Low 1996), kým, jak a skrze jaké praktiky jsou utvářena, prožívána, reprodukována a spotřebovávána jako smysluplná, rozlišitelná a rozlišující místa (*meaningful, distinctive places*)

³ Ve středoevropském regionu v posledních letech např. Timár – Váradí 2001; Sýkora (ed.) 2002; Gutry-Korycka 2005; Ouředníček (ed.) 2006; Ouředníček 2007, Sýkora – Ouředníček 2007; Matlovič – Sedláková 2007; Hirt 2007; 2008; Káhrlik – Tammaru 2008; Gajdoš 2009; Smith – Timár 2010; Helbich – Leitner 2010; Ouředníček – Špačková 2011 aj.

⁴ Gieryn v textu o „prostoru pro místo v sociologii“ používá poměrně jednostranné vyjádření kulturní perspektivy, totiž že „obyčejní“ lidé tvoří místa tím, že do nich „vkládají“ významy: jakoby místa byla již dopředu připravenými, experty (architekty, designéry či plánovači) vytvořenými danostmi. (Gieryn 2000) Lidé, ať již legitimní experti či laici, jsou však tvůrci svého prostředí i ve velmi fyzickém, materiálním smyslu. Příkladem jsou nejen svépomocně stavěné či alespoň projektované a vybavované domy a jejich interiéry, ale také jejich zahrady, ulice a společné prostory. (Např. Davison 2005; Bhatti – Church 2001; Bhatti 2006 či Woodward 2003) Symbolická proměna míst není od jejich fyzické proměny oddělena, naopak, je s ní nerozlučně spojena. Její případné rozdělení může být interpretováno jako jeden ze zdrojů „odcizení“ suburbánního prostoru.

(Laurier – Whyte – Buckner 2002), jak jsou v nich a skrze ně budovány sociální identity, vazby a pocity přináležení k místu (Savage – Bagnall – Longhursts 2005) či ustavovány společenské nerovnosti a konflikty.

V přehledové stati se budeme na základě vybraných teoretických a empirických (především etnografických) studií věnovat residenční suburbanizaci jako společenskému a kulturnímu fenoménu. Nejprve se zaměříme na proces suburbanizace v jeho historickém kontextu, dále na teorii sociálních sítí a představení konceptu komunity a sousedství, jejich vztah k místu a prostoru a jejich specifickému použití ve studiích suburbánního prostředí. Prostor budeme věnovat také kulturní teorii sociálních a symbolických hranic, relační teorii a jejich využití při interpretaci suburbanizace jako určitého vzorce spotřeby, výrazu vkusu a sociální distinkce a přehled zakončíme představením studií, reprezentací suburbanizace v médiích a kultuře, zdrojům i zrcadlení specifické suburbánní imaginace.

1. Suburbanizace jako součást (sociálních změn) modernity

Vzhledem k různým myšlenkovým a výzkumným tradicím v urbánních studiích je poměrně obtížné nalézt jednotnou definici suburbanizace. (Goldsworthy 2008) Její hlavní distinktivní rys je však uložen v etymologii samotného konceptu: sub-urb, před-městí, tedy oblast, která je „za městem“, anglické „beyond the city“. (Fishman 1989) Geografická poloha definovaná vztahem k městu však není postačující. V určitém smyslu by pod takto jednoduše vymezený koncept suburbanizace spadala i (nejen socialistická) okrajová sídliště výškových budov, stejně tak dělnické kolonie budované na okrajích raně-průmyslových měst. (Goldsworthy 2008) Řada badatelů se tedy snaží vymezit oblast svého studia úžeji a suburbanizaci konceptualizovat dodáváním dalších podmínek, např. socioekonomického postavení obyvatel (rozlišením „working-class“ (Elias – Scotson 1994) či „elite suburbs“ (Anderson 2010 aj.) Nejednoznačnost suburbia je dána jeho pozicí na okraji jak geografickém – suburbia jsou *liminálními místy* na hranici, někde mezi městem a venkovem – tak časovým (jsou jakoby nehotovými městy, která je při svém dalším rozpínání pohltí) a kulturním (především díky ambivalenci mezi jejich oblibou a jejich mediálními reprezentacemi)⁵.

Americký historik Kenneth Jackson vymezil zásadní pracovní definici suburbií čtyřmi znaky: 1. funkcí sídla (nezemědělská residenční, s níž souvisí také neostře oddělení mezi městem a venkovem), 2. třídou (střední a vyšší status, přičemž výrazně převažuje vlastnické bydlení), 3. prostorovým odloučením (každodenní dojíždka za prací, která podle Jacksona vytváří nový

⁵ Suburbium v této perspektivě postrádá znaky či kvality městskosti, může být považováno dokonce za negaci města. (Sieverts 2003)

druh městské mobilitní zkušenosti) a 4. hustotou (která je v lokalitách nižší ve srovnání s relativně starší vnitroměstskou zástavbou). (Jackson 1985: 11) Tyto znaky vychází z historického kontextu modernizace a industrializace ve Velké Británii a Spojených státech. Jackson ukazuje, jak proces prostorového odlučování vyšších sociálních vrstev souvisí s významnými společenskými změnami, které se odehrály v západních společnostech v uplynulých dvou stoletích. Vedle změn v dopravě, využití energií a stavebních technologií a v neposlední řadě ekonomické podpory ve formě daní a dostupných hypoték (Nechyba – Walsch 2004) hrály klíčovou roli změny kulturní: Nové způsoby uvažování o rodině a organizace rodinného života spojené s konceptem soukromí (privacy) ustaveného vydělením privátní a veřejné sféry, domova (domesticity) jako výrazně feminizovaného prostředí (Johnson – Johnson 2008) a konceptem odloučení (isolation) především placené práce a výroby od rodiny. (Jackson 1985: 47) Domov se mnohem výrazněji stává místem odpočinku, relaxace, je útočištěm před vnějším světem a zároveň místem, ve kterém získává individuum pocit autonomie a kontroly nad „svým“ prostorem. (Lupi – Mustred 2006: 804)

Masová touha po individualizovaném životě v rodinném domě na klidném předměstí „blízko přírodě“ se mohla masově rozvinout teprve tehdy, když byl k dispozici kulturní vzor jejího naplnění a získány technické prostředky k její realizaci. Ty souvisely s rozvojem osobní automobilové dopravy, stavebním průmyslem, který snížil náklady na plošnou výstavbu, s dostatečnými příjmy středostavovských rodin, které dokázaly žít z produkce (jednoho z) členů nukleární rodiny, a bezpochyby také se zmírněním strachu z nepřátelské přírody za hranicemi „bezpečných“ měst, v něž vyústila tradice evropského a amerického romantismu⁶. Města sice zůstávají zdrojem příležitostí, stále širší společenské vrstvy je však přestávají vnímat jako bezpečná útočiště. Podílel se na tom mj. rozvoj průmyslu, dopravy a s nimi související znečištění, negativní obraz města byl podle Jacksona živen také americkou antiurbánní myšlenkovou tradicí, která má zčásti své kořeny ve stejném romantickém hnutí, jež se podílelo na „objevení“ krásy přírody a divočiny. (Jackson 1985) Významnou roli především v kontextu americké suburbanizace hraje také třídní a rasové hledisko a měnící se etnická skladba měst. Na konci 19. století to byli především emigranti z východní a jižní Evropy, po občanské válce a po zrušení segregačních zákonů po druhé světové válce to bylo černošské obyvatelstvo, které bylo v očích bílé střední třídy součástí negativní reprezentace centrálního města, zatímco britská suburbanizace je spojována spíše s otázkami třídními. Analýzou kulturních kořenů suburbanizace v Austrálii specifikuje Davison

⁶ Se zmírněním strachu z přírody a s rozvojem okrajových čtvrtí nezemědělského charakteru souvisí také nové formy kultivace přírody – péče o malé soukromé zahrady. Vytváření zahrady stejně jako vytváření domova se stává aktivní činností a dynamickým procesem ustavování specifického řádu a vyjádřením individuálního vkusu a identity. (Bhatti – Church 2001)

ještě další historické podmínky. Vedle již zmíněného formování tříd raného *kapitalismu* a tendenci k třídně oddělenému bydlení, tradice *romantismu* vyzdvihující estetickou a spirituální roli zahrad a zkulturněného přírodního prostředí jako protipólu městského ruchu je to především *evangelikánská* tradice, ukotvující morální řád odpovídající genderovanému rozdělení rodinné a obchodní sféry a adoraci domova jako bezpečného místa žen a dětí „ohrožených korumpující energií města“. (Davison 1997: 12) Davison dodává další podstatný prvek, totiž osvěcenské dědictví *sanitarismu* jako nové nauky o hygieně, roli čistoty a jejího udržování, jež hluboce ovlivnila představy o vhodném residenčním prostředí a jeho plánování. (Srov. Sennett 1970; česky např. 2006) Jeho plodem je jak funkcionalistické stavitelství vedoucí ke snaze o dostatek světla, čerstvého vzduchu a otevřeného prostoru (na rozdíl od miazmatických středověkých ulic či slumů industriálních měst, Overly 2007) realizované např. v podobě výškových domů, tak rozvolněná „vzdušná“ zástavba příměstských čtvrtí domů rodinných. (Davison 1997)

Nejvýznamnějším objektem a zároveň symbolem této moderní snahy a touhy je samostatný, soukromě vlastněný rodinný dům⁷. „Samostatný dům se stal ideálem americké střední třídy, začal však navíc také reprezentovat samotného jednotlivce. [...] Ačkoliv je to pouhá „krabice“ a často individualizovaný výsledek masové produkce a designu, jedná se o „krabici“ velmi specifickou, která je téměř zhmotněným vyjádřením osobnosti. Muži a ženy ve svých domech nacházeli tu nejlepší příležitost k vyjádření svého osobního vkusu.“ (Jackson 1985: 52)⁸ Jak upozorňuje Walker, je toto vlastnictví obvykle spojeno s pocitem samostatnosti a svobody, na druhou stranu však může být disciplinačním nástrojem, neboť se stává žádanou komoditou: „Ve snaze ochránit a rozšířit své investice musí vlastníci domů zastávat konzervativní stanoviska ve vztahu k hodnotě půdy a změnám v jejich sousedství a vyloučit všechny, kteří by ji mohli snižovat.“ (Walker 1981: 394) Suburbia se tedy postupně ustavila nejen jako exkluzivní typ sídelní struktury, ale také jako určitý typ zkušenosti, jako předmět třídně formované touhy a vkusu, silný kulturní vzor, jež původně vznikl na základě hodnot a voleb bohatnoucí vyšší střední třídy. (Fishman 1989) Postupně se stal masovou záležitostí, s tím, jak se i střední třída stala nejširší společenskou vrstvou⁹. Významně změnil jak tvář (původně především anglo-amerických) měst, tak vnitřní krajinu myslí jejich obyvatel ustavením nových typů představivosti a symbolismu. (Jackson 1985: 4) Je jedním

⁷ Výzkumy ukazují, že v rodinném domě bydlelo podle posledního dostupného censu v roce 2001 45,7 % populace ČR, přičemž rodinné domy tvoří 38 % podílu z novostaveb mezi lety 1989 až 2009. (ČSÚ 2011) Majitelé rodinných domů jsou podle statistik také těmi, kdo jsou nejvíce spokojeni se svým bydlením. (Lux 2005: 60)

⁸ K symbolické hodnotě místa bydliště v tuzemském kontextu Steinführer. (2003)

⁹ Významnou roli, jak zmiňuje Davison (1997) či Jackson (1985), hrály také státní pobídky a směřování veřejných financí do určitých typů projektů – výstavby dálnic, podpory určitého typu plánování, podpora hypoték atp.

z mnoha paradoxů, že suburbia jsou jak výsledkem modernizačních změn, tak zároveň projevem obrané reakce proti nim, projevem snahy „redukovat negativní důsledky zkušenosti modernity“. (Savage – Warde – Ward 2003: 87)¹⁰

Suburbium je plodem i zpětnou příčinou sociálních změn (Sýkora 2003) souvisejících s modernizačním procesem hned trojím způsobem: 1. Jeho předpokladem je společenská změna odehrávající se na poli organizace práce a rodinného života za posledních 200 let a nový typ stratifikace společnosti a sociálních nerovností. 2. Industrializace a technologický rozvoj poskytly nástroje a řešení k jeho rozšíření (jako prostorového vyjádření nově ustavovaného společenského řádu) a konečně 3. modernizace poskytla také novou kombinaci individualizovaného člověka, jež však zároveň svůj vkus a osobní identitu bez problémů vyjadřuje masovými prostředky. (Simmel 1997) Giddens v tomto kontextu popisuje jeden z inherentních paradoxů pozdně moderní individuální identity, totiž rozlišení mezi *personalizovanou* a *komodifikovanou osobností*: „Narativní vyjádření „Já“ musí být vytvářeno v podmínkách, v nichž je pochopení sebe samé/ho ovlivněno standardizovaným působením spotřeby.“ (Giddens 1991: 201) Rodinný dům splňuje obojí – jak standardizaci a masovost, která umožní toto sebevyjádření širokým vrstvám obyvatel, tak individuální prestiž. Rodinný dům můžeme tedy vnímat jako reprezentaci určitého typu *touhy* a hodnot, jejichž naplnění je mj. spojeno s produkcí nového typu prostoru, který je formován a zároveň formuje určitou společenskou vrstvu.

Suburbanizace v sobě spojuje zajímavý *analytický paradox* – na jednu stranu je *reprezentací sociální změny*, jež se odehrává jak na úrovni obecnějších společenských struktur (především v postsocialistickém kontextu spojených s proměnou ekonomiky, politiky, městského plánování, preferencí bydlení, bytové kultury a spotřeby), forem přináležení, solidarity a vztahů k místu, tak na úrovni individuálních životů jedinců a rodin (stěhování na nové místo, proměna každodenních rutin, kontaktů a vazeb). Druhý pól paradoxu je pak tvořen suburbanizací, jež *reprezentuje stabilitu*. Na makroúrovni mluvíme především o vytváření dlouhodobých materiálních struktur se značnou mírou setrvačnosti (Sýkora 2008) a vlivu na budoucí podobu měst a krajiny. (Librová 1997; Sýkora 2003) Na individuální úrovni pak reprezentuje snahu najít místo vhodné k bydlení – takovému bydlení, které bude odpovídat specifickým kulturně podmíněným požadavkům, ale které můžeme vnímat jako projev obecnější stabilizující tendence k nalézání známého a trvalého, vlastního, kontrolovaného prostoru (King 2004; Blunt 2005), usazení se v místě či nalezení vhodného domova (v českém kontextu empiricky např. Potočný 2006;

¹⁰ Extrémní formou této snahy jsou pak tzv. *gated communities* – prostorově uzavřené lokality s určitou mírou přímého dozoru, především u vstupu. (Low 2001; 2004) Uzavřené lokality nejsou budovány pouze na okrajích měst, podle některých autorů a autorek však reprezentují stejnou snahu o nalezení „bezpečného“, přehledného a kontrolovaného místa, jaká je obsažena v základech suburbanizačních proudů: „Symbolická moc *gated communities* spočívá v jejich schopnosti uspořádat osobní a sociální zkušenost.“ (Low 2004: 10)

Galčanová – Vacková 2008; Galčanová 2011), místa, které bude odpovídat identitě majitele (Savage – Bagnall – Longhurts 2005). Dupuis a Thorns (1998) dokonce s fenoménem soukromého vlastnictví a rozvojem suburbanizace spojují Giddensův termín *ontologického bezpečí*. (Giddens 1990)¹¹ Toho je prostřednictvím bydlení dosahováno za následujících podmínek: (i) domov je místem stálosti sociálního a materiálního prostředí, (ii) je prostorovým kontextem, v němž se odehrávají každodenní rutiny spojené s lidskou existencí, (iii) je místem, ve kterém lidé nejsilněji pocítují možnost kontroly nad svými životy, cítí se mimo dosah společenského dohledu, který je součástí dnešního světa a (iv) domov je konečně také pevnou základnou, kolem níž jsou konstruovány osobní identity. (Dupuis – Thorns 1998: 29)

Pro porozumění fenoménu suburbanizace je tedy zásadní prozkoumat tento paradox: Poznat, jak se odráží ve zkušenostech obyvatel suburbánních lokalit, čím je jim jejich místo bydliště a jejich dům, jak se ve svém jednání snoubí dvě základní tendence ke stabilitě a dynamice a jak jejich individuální volby a jednání souvisí se širšími společenskými strukturami a jejich proměnou; sledovat tedy nejen materiální, ale také symbolickou geografii těchto nových prostorů a míst. Jak upozorňují Savage, Warde a Ward (2003), nelze fenomén suburbanizace zkoumat odděleně od dalších současně probíhajících společenských změn: „určité formy výstavby a s nimi spojovaný sociální nádech jsou propojeny s fungováním v rámci širších sociálních nerovností a nejsou produktem čistě ekonomických procesů. [...] ani podoba města není pouze prostým důsledkem preferencí v bydlení určitých předem ustavených sociálních skupin. [...] Širší formování společnosti do sociálních skupin je velmi silně ovlivněno existencí odpovídajícího obytného prostředí.“ (Savage – Warde – Ward 2003: 82) Suburbanizace je tedy procesem vytváření nového prostředí, které je produkováno v kontextu sociálních změn, zároveň ale toto prostředí samo přispívá svou existencí a významem, který je mu přikládán, k jejich reprodukci. Podívejme se nyní blíže na 3 hlavní okruhy úvah o fenoménu suburbanizace a jejich zakotvení v sociálních teoriích kulturní větve urbánních studií, jež mohou pomoci při získávání odpovědí na výše uvedené otázky.

¹¹ Giddens, vycházející z fenomenologické tradice, definuje ontologické bezpečí v širším smyslu jako emocionální jev, důvěřivé „bytí ve světě“, jako důvěru (confidence), „kterou má většina lidských bytostí v trvalost své vlastní identity a ve stálost sociálního a materiálního prostředí svého jednání. Pocit spolehlivosti osob a věcí (...) je základem pocitů ontologického bezpečí.“ (Giddens 2003: 85) Místo bydlení je pro moderního člověka tedy místem hledání jistoty nejen v kontinuitě prostředí materiálního, ale především emocionálního – úzce souvisí s moderní proměnou intimity a osobních vztahů: „Dochází k obratu směrem k niternosti lidské subjektivity a smysl i stabilitu hledáme ve vlastním vnitřním já.“ (Giddens 2003: 105) Pro Giddense je termín spíše hlubinného psychologického rázu, zatímco Dupuis a Thorns jej používají k pochopení jednání aktérů skrze jejich narace a historii bydlení v určitém historicky specifickém kontextu.

2. Teorie sociálních sítí – sociální vazby, komunita a sousedství

2.1. Komunita, slabé a silné sociální vazby

Jedním z polemických bodů zkoumání suburbie je kritika oslabování sociálních vazeb vázaných na konkrétní místo a otázka sociální soudržnosti ve společnosti obecně. (Putnam 2001; Giddens 1999, in: Mareš 2000) Nejčastěji skloňovanými termíny jsou *komunita* (community) a *sousedství* (neighbourhood). Wellman a Leighton (1979) definují komunitu na základě tří složek: síť meziosobních vazeb (mimo domov), jež zajišťují společenský kontakt a podporu svým členům, bydlení ve stejné lokalitě a také pocit vzájemné solidarity i její realizaci v případě potřeby. Wellman a Leighton však tuto definici revidují a upozorňují, že prostorová distribuce není nutnou podmínkou definice komunity a je třeba ji brát do úvahy pouze tehdy, když nutně ovlivňuje sociální strukturu. Komunita podle nich nemusí být vázána na konkrétní místo či sousedství, stejně tak jako konkrétní sousedství nemusí nutně být místem realizace těchto sociálních vazeb. Další otázkou je však samotná povaha těchto vazeb: Granovetter ve své klasické práci zdůrazňuje rozdíl mezi *slabými* a *silnými sociálními vazbami* (Granovetter 1973) – zatímco silnými vazbami myslí především vztahy v rodině a mezi blízkými přáteli, kteří se zároveň budou s velkou pravděpodobností znát mezi sebou, slabé vazby tvoří kontakty na osoby, které bychom česky označili jako „známé“, tedy například kontakty pracovní, přičemž u těchto vazeb je méně pravděpodobné, že se členové sítě mezi sebou znají. Granovetter však upozorňuje na důležitý aspekt slabých vazeb – nejsou podle něj zdrojem odcizení (jak tvrdil například Luis Wirth ve svém uvažování o městském prostředí (Wirth 1938)), či Tönnies ve své koncepci Gemeinschaft a Gesellschaft (Tönnies 1963)), ale naopak, jsou zdrojem kontaktů nezbytných pro dobré začlenění jedince do společnosti. (Granovetter 1983: 203)

Granovetter se nezabýval přímo sousedskými vazbami, jeho pohled nás ale může upozornit na to, že úzké a vřelé přátelské vazby v sousedství nemusí být vždy integrativní povahy¹². Naopak, zdůrazňuje, že jsou to právě slabé vazby, které jsou zdrojem mobilizovatelného sociálního kapitálu a především mají *přemostující charakter* (bridging)¹³ – propojují jedince z různých, více či méně uzavřených sociálních skupin a zpřístupňují přenos informací mezi nimi. (Granovetter 1973) Jakou pozici však v Granovetterově koncepci zaujímají sousedské vztahy? Výzkumy navazující na jeho teorii považují sousedské vazby jak za silné, tak za slabé. (Granovetter 1983) Samotné „uzamčení“ prostřednictvím silných vazeb má však v rámci teorie sociálních sítí silně místní charakter. Nedostatek sociálního kapitálu „zintenzivňuje pocit

¹² Jak ukazují například výsledky empirických studií, jsou i v českém kontextu novousedlíci odlišováni ani ne tak pro svůj majetek, ale právě pro specifickou povahu svých kontaktů. (Galčanová 2011)

¹³ Vazby slabé jsou pak označovány jako „bonding“ – stmelující.

konečnosti: přivazuje člověka k místu“ (Bourdieu 1999: 127, in: Savage – Bagnall– Longhurst 2005: 70) Místní vazby, jakkoliv jsou silné, mohou být interpretovány spíše jako výraz sociální a kulturní omezenosti a společenské fragmentace. Oproti pocitu vykořenění nedostatečnou vazbou k místu poukazuje Granovetter přeneseně na nebezpečí vykořenění ze širší společnosti právě *přílišnou vazbou na místo*¹⁴.

V konkrétním prostředí nově vzniklého suburbia zkoumal sociální vazby Herbert Gans. (Gans 1967) V americkém Lewittownu (tedy v obci Willingboro, v níž Gans po dva roky žil a realizoval svou etnografickou studii), který byl vybudován po druhé světové válce a jehož cílovou populací byli především váleční veteráni (spíše nižší střední třída), Gans popsal místní sociální vazby jako velmi živé. Lidé se v porovnání se svými předchozími bydlišti více navštěvovali, navazovali přátelské vztahy: možná právě proto, že získali možnost být „mezi svými“, našli prostředí podobných lidí a jak zdůrazňuje Gans (1968), lidé v podobné fázi životního cyklu, která podle něj výrazně determinuje jejich potřeby a očekávání stran ideálního životního prostoru. Sociální kontakty jsou také stimulovány již samotným faktem příchodu do nového prostředí a potřebou vyjednávat, která může vést k nezamýšlenému nárůstu organizační aktivity. (Gans 1967, in: Nicolaides – Weise 2006: 320) Pocit odcizení spojovaný s životem na suburbu v tomto konkrétním místě zažívali ti, kteří se nějakým způsobem odlišovali: starší páry, lidé velmi anebo naopak velmi málo vzdělaní, lidé dříve žijící v etnických enklávách nebo širších rodinách. Homogenita prostředí tedy fungovala dvojím způsobem – jak dovnitř skupiny posílením jejích vazeb, tak vně, vytvořením hranic mezi „námi“ a „jimi“.

Pro Gansa to však není samotný prostor suburbia, který by vytvářel určitý životní styl obyvatel a typy vazeb mezi nimi: suburbium je spíše prostorem, který jim umožňuje realizovat své potřeby a přání, jež byly zformovány ještě před přestěhováním. Vazby mezi sousedy pak označuje jako *kvazi-primární* (v návaznosti na Tönniesovu charakteristiku *Gemeinschaftu* skrze primární, tedy rodinné, příbuzenské vazby): „Nehledě na intenzitu nebo četnost těchto vztahů, interakce je důvěrnější než u sekundárních vazeb, ale více obezřetná než u vazeb primárních.“ (Gans 1968, in: Lin – Mele 2007: 47) Gans se ostře vymezuje vůči ekologickému rozlišování mezi městským a suburbánním životním stylem¹⁵. Naopak, považuje za směrodatné zabývat se socioeconomic-

¹⁴ Extrémním příkladem je pak ghetto jako označení prostorové koncentrace marginalizované populace zpravidla na základě rasových, etnických či třídních charakteristik (a jejich kombinací). Důležitým aspektem ghettoizace je její nedobrovolnost, stigmatizace obyvatel a relativně ohraničené oblasti, nedostatečná struktura paralelních institucí a specifická provázanost se strukturami majoritní společnosti (například zapojení z hlediska většiny nelegitimním způsobem, třeba prací na černo), jež vede ke strukturální závislosti a posiluje vázanost na místo (nebo spíše uvíznutí v něm). (Wacquant 1997: 343 dle Burjanek 2009: 56)

¹⁵ K ekologickému chápání společenství viz např. Moravanská 2009.

kým postavením (třídou), kulturními charakteristikami, sledovat residenty v různé fázi životního cyklu spíše, než sledovat jejich množství, hustotu nebo heterogenitu osídlení (ve Wirthově smyslu). (Ibid.)

Robert Putnam se o Gansově knize z konce 70. let zmiňuje ve své klasické analýze sociální soudržnosti a sociálního kapitálu *Bowling Alone* pouze krátce – od doby Gansovy etnografické studie Levittownu uplynulo třicet let a změnila se nejen samotná suburbia, ale také celá americká společnost. Přestože developéři i na konci 20. století, stejně jako po druhé světové válce, pokračují v „prodeji komunit“ (Putnam 2001: 210), přestože „mytologie“ americké suburbanizace zůstává pozitivně komunitaristická, založená na představách sounáležitosti, přátelství a přináležení (Ibid, s. 494), vedla podle Putnama rozšiřující se suburbanizace ke snížení míry participace a sociální soudržnosti. Jedním z nejpodstatnějších důvodů je podle něj právě prostorová dispozice suburbií a rozvoj dopravních technologií: „Jedním z nevyhnutelných důsledků toho, jak organizujeme své životy v prostoru, je, že každý den trávíme znatelně více času o samotě v našich plechových krabicích přejížděním mezi vrcholy našich soukromých trojúhelníků [domova, práce a nakupování].“ (Ibid, s. 494)¹⁶ Vedle času stráveného dojížděním upozorňuje Putnam na další rizika suburbanizace, totiž třídní segregaci a homogenitu ubírající občanské angažovanosti a vůbec možnosti navazování mezikulturních, mezietnických vztahů a ničení kvality, kterou označuje jako komunitní ohraničenost (boundedness). (Ibid, s. 495)¹⁷ U pohybu a prostorových možnostech kontaktu nejde však pouze o čas strávený v autě, ale také o ztrátu vizuálního kontaktu a změnu rytmu či tempa pohybu. (de Meyer et al. 1999: 129) Pěší chůze umožňuje mnohem spíše rozlišení obličejů druhých lidí, umožňuje nabytí pocitu obeznámenosti s prostředím, materiály, zvířaty a lidmi, i když ne nutně vede k přímému kontaktu. Umožňuje zakusit smyslově místo celistvěji – se strukturou jeho povrchů, s jeho charakteristickými pachy a vůněmi, světlem či večerními stíny. Prožitek umožňuje vytvoření vztahu¹⁸.

¹⁶ Putnam tvrdí, že za každých dalších 10 minut strávených v autě ubude z komunitních aktivit, podle něj nezbytných pro tvorbu sociálního kapitálu, jež je základem demokratické společnosti, 10 procent. V českém kontextu provedli mobilitní studii Novák a Sýkora (2007) – na příkladu vzorců časoprostorových aktivit obyvatel pražských suburbií ukazují, že ti, kteří cestují do centra města a za zaměstnáním, tráví dojížděním dvě hodiny denně (Novák – Sýkora 2007: 156) a také, že tam, kde lidé mají možnost využít kvalitní veřejné dopravy do centra, tak činí.

¹⁷ V roce 2007 vydal Robert Putnam článek, v němž své závěry podrobil další empirické analýze a značně je revidoval. (Putnam 2007) Z jeho nových výsledků vyplývá provokativní závěr, že především etnický heterogenní soužití nevede k posilování vzájemné důvěry.

¹⁸ Z tuzemského kontextu (vlastního empirického výzkumu autorky textu) vyplývá, že lidé referují ke svým smyslovým zážitkům – například k vesnickosti určitých pachů, které odlišují jejich zkušenost a formují jejich nahlížení na místo, v němž žijí. Světlo, pach i barvy mají sociální nádech, jsou součástí obrazu místa (je rozdíl, jestli cítíme hospodářská zvířata, jsme zvyklí na kokrhání kohoutů či štěkot zlatých retrívrů, zda barvy a tvary okolních domů lahodí našim očím a našemu vkusu, zda dokážeme ocenit svěbytnou architekturu sousedova domu, či naopak kvitujeme neokázalost katalogové zástavby která „sí na nic nehraje“).

Berry Wellman, kterého jsme zmínili na začátku kapitoly, shrnuje studia komunit do tří etap (1979), když hovoří o diskurzech či argumentech „ztracené“ (Lost), „zachráněné“ (Saved) a „osvobozené“ (Liberated) komunity. Zatímco první z diskursů hovoří o moderním rozbití pospolitosti, rozvázání tradičních vazeb příbuzenství a ztrátě kořenů a desintegraci v individualizovaném městském prostředí (spadala by do něj i Putnamova kritika), druhý argument „zachráněné“ komunity upozorňuje, že sousedské a rodinné vazby zůstaly důležitou součástí lidských životů i v rámci byrokratických systémů moderních industriálních společností – stále poskytují neformální sociální kontrolu i systém osobní opory. Z protikladu těchto dvou argumentů vyvstal přístup třetí: primární vazby přetrvávají, mají však podobu mnohem volnějších vztahů. Argument se opírá především o tvrzení, že „(a) oddělení místa bydlení, místa práce a příbuzenských skupin vyústilo v zapojení obyvatel měst do mnoha různých sociálních sítí se slabou formou vztahu, (b) vysoká míra residenční mobility oslabuje existující silné vazby a zpomaluje navazování nových, (c) levná a efektivní komunikace redukuje sociální náklady a prostorové vzdálenosti a umožňuje snadné udržování byť rozptýlených primárních vazeb, (d) rozsah, hustota a pestrost prostředí města a národního státu v kombinaci s rozšiřujícími se možnostmi interakcí snižují pravděpodobnost vytvoření hustě propojené solidární komunity“. (Wellman 1979: 1206)

Výsledkem tohoto vývoje je tedy relativní oslabení komunity, pokud je vnímána jako místně lokalizovaná solidární síť, nemusí to však znamenat oslabení vazeb obecně – jejich prostorové rozmístění je způsobeno rozvojem technologií, stejným rozvojem je však umožněno také udržování a posilování vazeb na větší vzdálenosti. Je tedy spíše otázkou, jaký typ vazeb lidé udržují v rámci sousedství, jakou sociální roli vlastně představuje „soused“ a jak se vytváří přináležení k místu za těchto nových podmínek.

2.2. Sousedství jako reflexivní propojení prostoru a sociálních vazeb

Sousedství je na rozdíl od komunity pojmem pevně spojeným se společně obývaným fyzickým prostorem. Předpokladem vytvoření vztahu v místě je především společně sdílený prostor a také čas – tedy možnost setkat se. Samotné setkání však ještě nezakládá na pozitivní interakci – prostor suburbií, jeho design v tomto může hrát významnou roli. Jak ukazuje jedna z nemnoha etnografických prací (z britského prostředí klasických dvojdomků), potkávají se sousedé často právě proto, že sdílí společný prostor – jejich předzahrádky a chodníčky k sobě přiléhají. Sousedství však není samozřejmou daností: „Práva a povinnosti jsou reflexivně propojeny s jejich prostředím, jeho členy a skrze jejich reflexivní a odpovědnou organizaci.“ (Laurier – Whyte – Buckner 2002: 364) V podstatě to znamená, že soused je jen jednou z rolí, které lidé ve svém životě zastávají a vzájemná očekávání i ochota k jednání jsou podřízeny

představám a kontextu, ve kterém je tato role vykonávána. Kategorie soused se například překrývá s kategorií přítel, jedna osoba však většinou nebude v běžném chápání označena souběžně oběma termíny, respektive termín přítel je termínu soused nadřazen, má centrální pozici. (Savage – Bagnall – Longhurst 2005: 85) Na osobu souseďa se podle autorů studie váží specifická očekávání: Zatímco Baumgartner (1988) kritizuje morální minimalismus suburbantů jako neschopnost „skutečných obětí“, Laurier a kol. se ptají, za jakých všednodenních okolností bychom vlastně očekávali, že se za nás naši sousedé obětují „jakožto naši sousedé“? (Laurier – Whyte – Buckner 2002: 363)

V hledání definice sousedství se spíše odklání od normativního předpokladu silné vazby a romantizující ideje solidární pospolitosti a hledají performativní definici sousedství v konkrétních praktikách obyvatel suburbia. Na jejich základě vymezují pět činností, které definují očekávané chování „dobrých sousedů“: Jednak jsou to společné události (večírky, koktejly, grilování), které jsou relativně časté, většinou však nemají mít podobu přátelských intimních setkání, ale slouží spíše k vymezení sociálních pozic, společných zájmů a stanovení témat, o kterých je, či není vhodné se sousedy hovořit – slovy Granovettera jsou tyto události platformou pro vytvoření a posílení slabých vazeb v místě bydliště a také stanovení hranic pro to, aby nepřerostly do vazeb silných. K témuž směřuje druhý požadavek, totiž že dobrý soused bude předávat informace dalším sousedům v případě potřeby a bude zprostředkovatelem potřebných kontaktů. Očekává se také, že sousedé budou udržovat svůj viditelný majetek podobným způsobem, že budou „držet krok s okolím“ dle pravidla „keeping up with Jones“ – dobrý soused se neodlišuje zanedbanou, ani příliš okázalou spotřebou. Úprava veřejně viditelné části majetku je pod neustálým dohledem. Neformální sledování okolí – pod heslem „watch your neighbourhood“ – je dalším z pozitivně hodnocených sousedských pravidel. Zdánlivým opakem tohoto pravidla je pak požadavek na nevměšování se do věcí sousedů. V sousedských vztazích jde tedy o komplikované nalezení tenké hranice mezi přílišným zájmem hraničícím se šmíráctvím a přiměřeným „zdravým“ zájmem o to, co se v sousedství děje. Tato hranice je každodenně konstruována na základě společensky poměrně pevně definovaných forem interakcí a vzájemných očekávání (očekává se například, že zaklepání na dveře sousedů bude mít specifický důvod, zatímco dveře přátel se otevírají i bez závažných pohnutek)¹⁹.

Sousedské vztahy tedy, jak ukazují Laurier a kol. na příkladu britského suburbia z 90. let, nejsou vztahy blízkými a nemají povahu primárních vazeb:

¹⁹ Příkladem je pátrání po zatoulané kočce, které ukázalo, že lidé v sousedství byli více zpraveni o aktivitách po okolí se pohybujících koček než o jejich majitelích samotných, ale skrze kočky také získávají podstatné informace o jejich majitelích, které byly aktivovány v případě potřeby.

setkávání mezi sousedy vyžaduje zkušené a obratné *zvládní vzájemných interakcí* na jemně vymezených hranicích, které jsou významně ovlivněny i fyzickou podobou míst (blízko stojící domy, stejná orientace oken, pohled z patra do zahrad atp.), jež umožňují více či méně udržet náležitý odstup (appropriate distance), aniž by tento byl zároveň interpretován jako lhostejnost. (Laurier – Whyte – Buckner 2002)

K obdobným závěrům dospěli také autoři studie o suburbánních oblastech Manchesteru: být dobrým sousedem je především uměním *zvládní blízkosti* (Savage – Bagnall – Longhurst 2005) a úzce souvisí s bydlením jako specifickým *druhem spotřeby*. Podle Savage mohou být totiž sousedé vnímáni také zcela instrumentálně jako „součást balení“ pořizovaného bydlení, jako součást komodity, kterou berou v úvahu při výběru nového bydlení vedle praktických a symbolických aspektů domu, typu lokality a okolního prostředí. Zcela instrumentální přístup k místu je pak vyjádřen následujícím výrokem jednoho z informantů manchesterské studie: „Vlastně (k místu) necítím žádnou silnou náklonnost – cítím vztah k trvalosti, která plyne z vlastnictví domu, který se mi líbí, k mé ženě a dítěti, které miluji a k práci, která mě baví. ... Takže místo pro vás není tak důležité? ... Ne, není, jestliže se vám podaří přemístit tohle všechno, můžete, teoreticky, bydlet vlastně kdekoliv.“ Odstup od místa, nezakotvenost, mobilita a schopnost žít spokojeně kdekoliv bez budování zvláštní vazby ke konkrétnímu místu a jeho obyvatelům může být součástí typicky moderního individualizovaného sebepojetí, v jehož rámci je zde prezentována jako žádoucí a pozitivní hodnota. (Beck – Beck-Gernsheim 2002) Williams tuto životní formu označuje výstižně jako *mobilní privatizaci*. (Williams 1974, in: Morley 2000: 129)

Zcela instrumentální pojetí vztahu k místu však bylo spíše krajním bodem kontinua, které Savage popisuje: pro celistvé uchopení reflexivního procesu „vztahování“ se k lokalitě zavádí koncept *výběrové sounáležitosti* (elective belonging). Při jeho formulaci vychází z relační teorie Pierra Bourdieua. (Bourdieu [1984] 2010) Bourdieu rozlišuje mezi *sociálním postavením* (které je vztahovou kategorií, tedy má význam jenom jako postavení někoho vůči někomu jinému), *habitem* (tedy dispozicí k určitému jednání produkovanou určitými společenskými podmínkami a postavením, generativním principem určitých praktik) a *zaujímáním postojů*, „volbou, kterou sociální činitelé provádějí v nejrůznějších oblastech praxe, ve stravování, sportu, hudbě, politice atd“. (Bourdieu 1998: 13) Jednou z takových oblastí praxe je také bydlení, které je nejen vyjádřením ekonomického postavení jedince, ale také statkem, skrze který se materializuje vkus jeho majitelů či uživatelů a souborem praktik, které jej utváří. Dům je podle Bourdieua výrazem habitu, jenž zprostředkovává spojení mezi příjmem a spotřebou, je průsečíkem vztahu mezi různými druhy

kapitálu²⁰. Suburbanizaci a různé typy suburbíí tedy můžeme zkoumat jako výrazy habitů, dispozic jejich obyvatel. Termín výběrové sounáležitosti pak upozorňuje na to, že bydlení a výběr místa je třeba zkoumat jako *reflexivní proces* – výběrová sounáležitost je vytvářena na základě významu místa a jeho pozice v rámci různých kulturních obrazů, ze kterých si obyvatelé volí své místo bydliště, jež nejlépe odpovídá jejich představám a podmínkám. (Savage – Bagnall – Longhurst 2005) Procesem výběru bydliště je také formován odlišný vztah k místu u původních obyvatel rozšiřujících se lokalit a nově přichozích residentů²¹. Sounáležitost pro druhé z nich neznamena ani tak vazbu k pevně ustavené komunitě, implikující představu jasných hranic, ale je spíše nespojitá, tekutá – konkrétní místa v ní vystupují jako dějiště pro performativní identity.

3. Suburbanizace jako projev a zdroj symbolických a sociálních hranic

3.1. Přináležení a distance

Ona „středostavovská“ představa klidného, čistého a bezpečného místa, které je kontrolovatelné a přehledné, se vedle fyzické úpravy pojí s jeho charakteristikou sociální. S nejvýraznější masovou poválečnou výstavbou v USA je spojena její specifická organizace – často se (jako v případě zmíněného Lewittown) jednalo o projekty developerských a stavebních společností, které zpočátku nejen že vtiskovaly jednotný ráz urbanistickému a architektonickému řešení sídel, které často vycházelo z nových efektivních technologií masové výstavby, ale kontrolovaly také, kdo se smí a nesmí stát majitelem domu v něm. (Gans 1967)²² Možná právě pro kontrolovatelnost tohoto prostoru se k suburbíím upíná taková pozornost jejich kritiků – společenské nerovnosti jsou zde, alespoň v jejich poválečné fázi, velmi dobře viditelné²³. Kategorizace „těch druhých“ a snaha zabránit nevyžádanému kontaktu s odlišností je však jedním z obecnějších kulturních principů, i když již není zakódována v zákonech či oficiálních pravidlech výstavby a užívání veřejného prostoru. Z perspektivy kulturní sociologie jsou to právě kategorizace a utváření významu skrze symbolické hranice, které jsou konstitutivní pro utváření a udržování nerovností ve společnosti. (Alexander 2007) Symbolické hranice jsou vlastně „konceptuální distinkce vytvořené sociálními aktéry za účelem

²⁰ Dle výsledků výzkumu, který prováděl tým Bourdieua ve Francii 70. let, je to spíše rodina dělnická, která hledá ve svém domově čistotu a pořádek (ve snaze vyhnout se negativním atributům zasloužené chudoby, k nimž špína neodmyslitelně patří, zatímco k uznání tzv. nezasloužené chudoby patří ukázka jejich „snahy“ v podobě čistoty a upravenosti). Středostavovskému vkusu pak odpovídá snaha o domov pohodlný a útulný.

²¹ Sžívání a vytváření sousedských vztahů mezi staro- a novousedlíky je důležitou oblastí zkoumání zvláště ve střeoevropském kontextu, kde dochází především k rozšiřování stávající zástavby o nové residenční části a k mísení různých životních způsobů a očekávání.

²² Což se v té době nevymykalo celospolečenským standardům rasové segregace.

²³ Jak uvidíme dále, byla suburbia 50. let silnou kulturní ikonou, která formovala představy o životě na okraji měst ještě o dvacet či třicet let později a je součástí kulturních reprezentací suburbánního života dodnes, přestože mají tyto obrazy s realitou jejich každodenního života pramálo společného. (Morley 2000)

kategorizace objektů, lidí, praktik a dokonce času a místa. Jsou nástroji, o něž individua a skupiny soutěží a skrze něž dospívají ke společným definicím reality.“ (Lamont – Molnár 2002: 168) Sdílené definice reality pak mohou přejít v hranice sociální, které jsou objektivizovanou formou sociálních diferencí – projevují se nerovnými příležitostmi a přístupem k materiálním i nemateriálním zdrojům a jejich nerovnou distribucí – bydlení je jedním z takovýchto zdrojů. Nerovnosti jsou zprostředkovány skrze hierarchizované významy připisované určitým lidem, jednáním či místům – jsou zprostředkovány skrze struktury kultury. Přináležení (belonging) k určité skupině a vymezování jejích hranic je performativní záležitostí, tzn. je utvářeno skrze tzv. belonging či boundary work, doslova skrze „práci“ a skrze konkrétní práci jsou tyto hranice také udržovány či proměňovány. V tomto pohledu je důležité nejen to, co aktéři dělají, ale také, co „dělají slovy“ (Šmídová 2009), jaké druhy diskursivní praxe jsou se suburbanizací spojeny. Vyloučení z určitého typu bydlení má ve společnosti, kde je obydlí významnou hodnotou a obecně přijímaným statusovým znakem, velký význam. Jedná se především o ty skupiny obyvatelstva, které nezapadaly do původních linií přináležení a norem, na základě kterých se suburbia jako sídelní forma ustavily – jiná barva pleti, všeobecně minoritní postavení, etnické menšiny a původní obyvatelé, lidé s nízkými příjmy, lidé s alternativním modelem rodinných vztahů (např. gay a lesbické páry). S postupnou integrací těchto skupin do demokratické společnosti vzrůstal i jejich nárok na žádoucí formu suburbánního bydlení.

Příkladem působivé konceptuální linie, po níž jsou ustavovány hranice přináležení v rámci suburbánního bydlení a také přemýšlení o něm, jsou kategorie čistého a nečistého. (Morley 2000) Diskurz čistoty je také obecnějším myšlenkovým zdrojem, který stojí za suburbánním odlivem samotným. Princip sanitaristického myšlení shrnuje Morley na základě argumentů Marry Douglasové: Jeho základem je „(1) potřeba rozčleňování, třídění (lidí, jednání, objektů), které dává smysl okolnímu světu; (2) na to, co do těchto klasifikačních schémata nezapadá, je pohlíženo negativně a (3) jsou vyvíjena purifikační pravidla, která slouží k vyloučení toho, co není zařaditelné. Nezařaditelnou zbytkovou kategorií je špína, znečištění.“ (Morley 2000: 142) Vymezení toho, co je znečišťující, má zároveň integrativní charakter směrem dovnitř společnosti. Proto je Gansem popisované Lewittown *zároveň* místem bohatých sociálních vztahů a rozvíjející se komunity a zároveň místem, do kterého někteří obyvatelé nemohou náležet, přestože sdílejí stejný prostor. Špína je podle Douglasové následkem systému: kdekoliv je systém, je také špína, znečištění nepochází přímo z věcí samých, ale *z věcí na nesprávném místě*. Kontaminující jsou také symboly, ideje a lidé jako reprezentanti určitých kategorií, stojících více či méně mimo normativní řád dané kultury. (Douglas 1968) Specifickou pozici pak mají kategorie hraniční, které nemohou být

jednoznačně klasifikovány ani jako „naše“, ani jako zcela „cizí“, které nejsou zcela zařaditelné.²⁴ Základem pro utváření hranic je tedy strach z dvojznačnosti.

3.2. „No husband has ever been shot while doing the dishes“

Moderní sanitaristický diskurs se projevil nejen v urbanistických plánech a designu samotných domů, pronikl také do domácností. Jako součást celého odvětví průmyslu domácí hygieny a technologie domácího úklidu a proměnil jak normy péče o domácnost, tak skrze ně každodenní praktiky péče a strategie disciplinace „špíny“. V době, kdy se jednalo o referenční kategorii špíny městské či špíny venkovské v podobě výkalů, bláta nebo industriálního znečištění, byla tato špína viditelná. S postupem času a disperzí „vědeckého“ přístupu se i špína mění na nebezpečného, protože neviditelného, vnitřního nepřítele (například v podobě bakterií v záchodové míse), proti kterému je třeba bojovat nikdy nekončící zápas.²⁵ Prostor domova je místem úkrytu, jež se formuje v opozici k „ohrožujícímu“ prostoru venku a je ustavován na základě opozic uvnitř/venku, čistý/špinavý, upravený/neupravený jakožto základních dimenzí bydlení²⁶. (Sibley 1995: 95)²⁷

Suburbium se po druhé světové válce vynořuje jako silně genderovaný prostor a domov představuje jednu z nejpečlivěji střežených hranic. V masovém přechodu k bydlení na předměstí (v poválečných USA se na suburbia přestěhovalo mezi lety 1950 a 1960 na 18 milionů lidí (Fraterrigo 2008)) se rodinný život ve vlastním domku stal jednou z kulturních ikon, stejně jako jí byly rolové modely mužů a žen silně podporované reklamou a médii. „Časopisy nabádaly rodiny k radostnému prožívání „sounáležitosti“, zatímco televize ukazovala obrazy rodin vedených mužem jakožto živitelem rodiny a pečovanými ženami v domácnosti.“ (Ibid, s. 750) Důraz na rodinnou sounáležitost byl zesilován celkovou atmosférou, která pamatovala na nestabilní časy předválečné krize, stejně tak jako atmosférou studené války, která i přes ekonomický boom vyvolávala pocity potencionálního ohrožení. Snaha „vytvořit malý ráj v bezcitném světě“ (do jehož obrazu spadaly také např. velké korporace a soutěživé či monotónní prostředí práce) ležela především na

²⁴ V tuzemském kontextu je to například spojení český Rom, kdy není z hlediska majority bezproblémově přijatelná identita vztahující se jak k romství, tak k češství zároveň (Klíčová 2006), dalším příkladem je problematicky přijímaná nejednoznačnost identit sexuálních atp.

²⁵ Jak vtipně poznamenává Roland Barthes, „Říci, že *Omo* čistí do hloubky, znamená předpokládat, že prádlo je hluboké, na což člověk nikdy předtím nepomyslel.“ (Barthes 2004: 36)

²⁶ O živosti těchto opozic svědčí například propagace nejrůznějších uskládajících systémů, polic a skříní, které umožní přehlednost a pořádek prostřednictvím správného roztřídění a umístění věcí, které k sobě patří a těch, které spolu uloženy být nemají. Vynálezem, který tyto dnešní úvahy umožnil, byla skříň, jež nahradila „nepřehlednou“ truhlu a svými policemi umožnila uplatnit moderní myšlenku třídění i na věci v domácnosti. (Sarti 2002)

²⁷ Sibley upozorňuje, že zájem kulturní geografie (ostatně i té tuzemské) o organizaci prostoru se často zastavuje u hran zahrad a dveří bytů – teritorialita domovů, byť silně podléhající nerovným mocenským, organizačním a časoprostorovým uspořádacím činnostem jednotlivých členů, zůstává očím mapujících geografů skryta.

bedrech žen. Marketingové strategie zhusta stavěly na „komercializaci pohodlí“ (Johnson – Johnson 2008) – suburbia byla produkována jako místa „růžových límečků“ (pink-collar jako asociace na pozice tzv. modrých či bílých límečků, tedy dělníků či úředníků)²⁸. Pohodlný a láskyplný domov se však také pojí s opačným obrazem domova jako vězení, které přivazuje ženu k její jasně dané jednodimenzionální roli a místu v péči o domácnost a rodinu. (de Singly 2009) Zdrojem této disproporce je zdvojená orientace na jedné straně na ekonomickou samostatnost a „nově“ objevenou realizaci v zaměstnání, na druhé straně pak snaha dostat roli pečující matky a manželky, která byla se suburbií symbolicky spojena a pro kterou byly tyto prostory také navrhovány. (Johnson – Johnson 2008)

Suburbia však nedomestikovala pouze ženy, stala se i místem budování maskulinní domesticity. Soustředění se na rodinu a čas strávený mimo domov, který učinil ženy odpovědnými za chod domácnosti, stejně jako změny v zaměstnávání žen a jejich vzrůstající ekonomické samostatnosti a celkové feminizace spotřeby vedl k situaci označované jako *krize mužství*. (Marsh 1988) Předpokladem suburbanizace bylo nejenom připoutání ženy, ale také domestikace muže, která vycházela z proměn modelu genderových vztahů na přelomu 19. a 20. století. Z viktoriánského patriarchy se postupně vynořuje představa vztahu chápající manželství více jako partnerství založené na vzájemném porozumění (companion) a ideji romantické lásky. (Marsh 1988) Příkladem protiobrazu, který se obrací k ikoně svobodného muže vsazeného do městského prostředí, jak jej ukazuje Fraterrigo, je strategie časopisu Playboy v 50. letech minulého století: „Playboy prezentoval vizi spotřební a na volný čas orientované maskulinní identity vsazené do světa moderních residencí a vzrušující městské zábavy. Kategorie [urbánního – suburbánního, veřejného – privátního, produktivity – domáckosti, mužnosti – ženskosti] nereflektovaly společnost rozdělenou na základě těchto linií – ženy ostatně pracovaly ve městě a muži žili na suburbiích – ale měly konceptuální sílu, která vtiskovala těmto místům významy – hodnoty a místa, do kterých muži a ženy ve společnosti správně „patří“.“ (Fraterrigo 2008: 751) Tato diskursivní strategie *artikulace genderu v prostoru* by nebyla možná bez kulturního pozadí suburbanizace. Na druhou stranu tím, že Playboy zobrazoval nejen muže městského, ale zaměřil se také na interiéry vhodné pro „správné“ muže, pomáhal jasnou hranicí mezi feminní domesticitou a maskulinní dominancí ve veřejné sféře i částečně rozmlžít.

Jedním z nejsilnějších symbolů suburbánní spotřeby a domáckého suburbánního životního stylu je televize, jež pravidelností svého vysílání vtiskla shodnou časovou strukturu mnoha domácnostem (ovšem nejen těm

²⁸ K formám suburbánní spotřeby viz Silverstone. (1997)

suburbánním): je s životem v suburbii spojena jak časově, tak symbolicky. Podle Silverstonea televize paradoxně plní v rámci suburbánní kultury uklidňující funkci. (Silverstone 1994, in: Morley 2000: 128)²⁹ Například 24-hodinové vysílání zpravodajského kanálu poskytuje svou pevnou časovou strukturou zdání řádu: jeho předvídatelnost a důvěrná přítomnost přispívá podle Silverstonea k *pocitu ontologického bezpečí* spojenému s bydlením. (Ibid.) Pocit bezpečí je paradoxně zesilován i obsahem zpravodajství, které soustředěním se na zobrazování zločinu a společenského neřádu posiluje ideologii strachu, jež je jedním z klíčových aspektů úniku do suburbii a konstrukce bezpečí rodinného domu.

3.3. Zdroje strachu

Při hledání zdrojů tohoto strachu volí řada autorů psychologizující vysvětlení. Suburbanizace pro ně reprezentuje zdroj určitého typu osobnosti, jejíž strach z jinakosti má hlubinný základ a souvisí s budováním hranic vlastního já v raných fázích vývoje osobnosti, jak vidíme například u Sibleyho (1995). Stejně tak pro Sennetta koresponduje potřeba vytvářet homogenní a konfliktu zbavené prostředí suburbii s neschopností vyrovnat se s přítomností jiného a je výsledkem morální a osobnostní nezralosti³⁰. Čistota a stejnost suburbánního prostoru je spojena s jeho předvídatelností jako předpokladem pocitu bezpečí. Není to však bezpečí plynoucí z důvěrné obeznámenosti jako v případě idealizované verze „staré“ komunity, ale spíše z uzavření se a ze spoutání a vyloučení toho, co je znejišťující. Psychologizující vysvětlení se zabývají jak tendencí přehnané čistoty v domácnosti, tak purifikací města, jež ústí v touhu žít v čistém a přehledném prostoru suburbia, ve snaze pochopit, z čeho vlastně touha po homogenitě a na ni navazující dynamický proces konstruování hranic vychází. (Morley 2000: 144) Sennett v tomto kontextu hovoří o purifikovaných suburbánních komunitách: prostory očištěné od setkávání s jinakostí, s jevy, věcmi a lidmi, které v rámci klasifikací symbolizují nečisté, narušují klid tím, že rozmazávají hranice morálního řádu a narušují standardní formy představitivosti. (Sennett 1978) Kulturní představy jsou tak vepisovány do fyzického, architektonického prostoru, který je zpětně posiluje. Z hranic symbolických vyvstávají hranice fyzické a nejrůznější formy dozoru jejich dodržování, z nichž nejpůsobivější jsou ty internalizovány samotnými

²⁹ Její masové rozšíření Silverstone označuje za prostředek procesu *suburbanizace veřejné sféry* jako protiklad habermasovské kritiky její depolitizace. Televize rozšiřuje politická témata mezi širokou populací a činí z veřejného života věc, o které je možné běžně hovořit a diskutovat (talk-about-able). Umožňuje tak včlenit globální politickou kulturu do každodennosti aktivně vnímajícího publika. (Silverstone 1994 dle Chaney 1997: 140) Silverstone také hovoří o specifických *suburbánních žánrech*, televizních seriálech (soap operas) a situačních komediích, jejichž syžety jsou založeny na řešení problémů mezilidských vztahů a domácího života zasazených do prostředí suburbii.

³⁰ Suburbanizace je pro tyto autory reprezentací neduhů západní společnosti – vycházejí z ideálů rovnosti a toho, jakou by společnost měla být, ale jakou nikdy nebyla – jak upozorňuje Alexander (mluví o binárním diskurzu), je tato dvojznačnost ukryta již v základu představy o občanské společnosti samé. (Alexander 2007)

vylučoványi aktéry – pocit, že v určitém prostředí se „necítí dobře“, že není „pro ně“. Slouží k nim ale také řada technických prostředků kontroly prostoru – závor, bran či kamerových systémů. Pro Sennetta je suburbanizace vlastně zjednodušováním, nedospělou snahou uniknout složitosti moderního světa (který pro něj symbolizuje město) a setkávání s jinakostí a oddělení oné dvojznačnosti. Že jsou kategorizační schémata oddělující „jiné“ lidi silnou stránkou imaginace obyvatel suburbánních lokalit, ukázala ve svém výzkumu S. M. Lowová, když sledovala diskurzivní ustavování významů vázaných na život v uzavřených lokalitách: „Obyvatelé [gated communities] hledají pocit jistoty a bezpečí, který si asociují se svým dětstvím. Když hovoří o svém znepokojení z „těch druhých“, rozdělují – sociálně i psychologicky – dobré a špatné aspekty (a dobré a špatné lidi) americké společnosti. Zdi [brány] jsou symbolicky používány k odrazení mnoha věcí, které ze svého života neznají, včetně nezaměstnanosti, [...] a sestupné mobility.“ (Low 2004: 231-232) Kategoriemi osob, vůči kterým se obyvatelé uzavřených residencí vymezovali, byli především nezaměstnaní, chudí, lidé odlišné etnicity atp.

4. Suburbanizace ve filmovém zrcadle – studium reprezentací v kultuře

Ambivalence suburbánního prostředí se od samého počátku, vedle společenské kritiky z řad vědců, staly vděčným podkladem pro filmovou a literární imaginaci. Suburbium není pouze fyzickým prostorem, ale také stavem mysli, kulturním obrazem. Tento obraz se díky dominanci středostavovské kultury jak v národních kontextech USA, tak díky médiím v globálním měřítku rozšířil takřka celosvětově – Silverstone dokonce hovoří o suburbanizaci světa ve smyslu rozšíření ideálů a fikcí vázaných na suburbánní prostředí i za hranice zemí, v nichž je suburbanizace masovou záležitostí. (Silverstone 1994, in: Morley 2000) Suburbium jako kulturní forma obsahuje jak utopické, tak dystopické prvky. Ty první popsal, jak jsme si již ukázali, Fishman a označil je souhrnným termínem *buržoazní utopie*. Představují především kulturní ideál harmonické pospolitosti, soukromého života heterosexuální nukleární rodiny, čistý a upravený dům a zahradu atp. Oproti nim stojí vize *dystopické*, jež kódují předchozí obrazy v jejich komplementární opaky: v privatizované veřejné prostory, vypjatý kompetitivní individualismus, rasovou nesnášenlivost a masový konzumní styl, který sladil vkus populace na nejnižší společné úrovni. (Chaney 1997: 142) Na této kontradikci však také stojí síla celého suburbánního obrazu právě díky *vnitřní rozporuplnosti*, díky neshodě mezi snem, touhou a jejími reprezentacemi jsou suburbia prostorem s distinktivní topografií, slouží jako specifická krajina představivosti. Poslední z výzkumných směrů, které krátce představuje tento text, se tedy zabývá studiem reprezentací suburbanizace ve veřejném diskurzu – na příkladu jejich uchopení v populární filmové kultuře. Ve středoevropském kontextu tento směr výzkumu

suburbii zatím chybí. Také díky tomu, že (přestože se v postsocialistickém kontextu jedná o jeden z nejvýznamnějších prostorových fenoménů) jsou odkazy na něj v literární a filmové produkci spíše sporé.³¹ Poslední kapitola tedy bude krátce sledovat výzkumnou linii fikčních reprezentací suburbii v populární (americké) kultuře, toho, jak se v ní zrcadlí a formuje představa o vhodném residenčním prostoru, která je však díky svému rozšíření také součástí tuzemské suburbánní ikonografie.

Důležitá je v tomto ohledu kulturní pozice „domku na předměstí“: ten, zpočátku sériově vyráběný, později „katalogový“ či naopak okázale nerespektující tradice svého okolí, se stal reprezentací kulturní průměrnosti středostavovské estetiky a habitu, který je kritizován jak z pozic „legitimní kultury“, jejíž hlavní hodnotou je sofistikovaný vkus, tak z pozic kultury „alternativní“, umělecké, jež oceňuje o originalitu a tvořivost. (Bourdieu [1984] 2010) V očích svých kritiků postrádá suburbánní prostředí hlavní zdroj místotvornosti: autenticitu. (Chaney 1997)³² Typizovaný dům je konstruován tak, aby mohl být umístěn kdekoliv – vybrán z katalogu může být zasazen do jakéhokoli prostředí nezávisle na atmosféře onoho místa – stejně tak, jako může jeho obyvatel s čistě instrumentálním přístupem k lokalitě „bydlet kdekoliv“, jestliže s sebou bude mít svou rodinu a práci. (viz Savage – Bagnall – Longhurst 2005) Jak ukazuje Morley, nejvíce je takto využíván stereotypní obraz amerického suburbia 50. let, především jako kulisa řady filmů z let pozdějších. Jako příklad uvádí *The Truman Show* a *Pleasantville* (z roku 1998): V obou filmech slouží suburbium jako označující pro téměř totalitární impulzy, které se ukrývají pod tkanivem centristické, středostavovské americké kultury. (Morley 2000: 14) Také Muzzio a Halper, když mluví o filmu *American Beauty* (1999), upozorňují na diskurz „odkrývání“. Film využívá obrazu spořádanosti suburbia k tomu, aby mohl diváka vyzvat k „pohledu pod povrch“. Pro poznání „pravé podstaty“ společnosti a odhalení její domnělé přetvářky je potřeba jistého kroku: „Hlavní pointa filmu přináší varování: podívej se zblízka. Na každé bezchybné ulici, v každém bezchybném domě a za každou bezchybnou rodinou leží Pravda.“ (Muzzio – Halper 2002: 550) Aby mohla být tato pravda odhalena, potřebujeme nejprve vytvořit idealizovanou představu klidného, perfektního prostředí, pod jehož pokličkou se ona nepříjemná a šokující skutečnost skrývá. Po odklopení oné pokličky pak ve filmovém zpracování vyvstávají na povrch potlačované konflikty, perverzní vášně, nenávist či násilí. Suburbia, která jsou vyličeána jako antiseptická, ne-přírodní,

³¹ Jako příklad uvedme televizní seriál *Misto nahoře* režiséra Karla Smyczeka (2002), jehož hlavní linie je vystavěna na umístění relativně chudé rodiny, která si plní svůj sen o soukromě vlastněném domě v satelitním městečku plném bohatších obyvatel.

³² Texty z prostředí USA často používají pro kritické označení poválečné suburbánní estetiky sousloví „ticky-tacky“ s odkazem na píseň *Little Boxes* Malviny Reynoldsové z roku 1962 (za upozornění na tuto píseň děkuji kolegyni Barboře Vackové).

hygienická, která, tak jako spoutávají přírodu pomocí sekaček na trávu, bazénů, herbicidů do sterilní upravenosti, spoutávají údajně také duši a emoce lidí. Suburbia jsou vlastně bezbranným obrazem, v němž touha po rodinném životě získává nejen obrysy maloměstského pokrytectví, ale ve své dětinské naivitě se stává zrcadlem freudovsky výživné představy vášni a skrytých emocí bujících pod klidným a uhlazeným zrcadlem nejobludnějších koutů lidské duše, spoutané konvenčním prostředím... jen vybuchnout.

Poválečná americká suburbia 50. let byla pro tuto reprezentaci živnou půdou z několika důvodů, především proto, že se jednalo o místa stavěná převážně developery s poměrně silně uplatňovanou kontrolou nad životem v nich, uniformní podobou domů i jejich okolí, která do značné míry odpovídala utopickému ideálu perfektní komunity. Právě do jejich atmosféry byly často vsazeny příběhy tvůrců o generaci i dvě starších, v jejichž dílech přetrvává redukované, dvoudimenzionální zobrazování suburbií, jak uvádí Robert Beuka (2004) v pojednání o zobrazování suburbánní krajiny v americkém filmu. Beuka pracuje s Foucaultovým konceptem *heterotopie* – tedy označením „jiného místa“, jehož existence slouží k zrcadlení dominantní kultury. Heterotopie „mají vytvářet prostor, který je jiný, jiný skutečný prostor, tak dokonalý, tak úzkostlivě a tak náležitě uspořádaný, jako je ten náš zaneřádněný, špatně vybudovaný a neuspořádaný“. (Foucault 2003: 76) Foucault označuje tento typ jako *heterotopii kompenzace*, jejichž příkladem jsou kolonie³³. Suburbia jsou v Beukově pohledu vlastně také koloniemi – nově postavenými prostory uspořádanými podle určité myšlenkové osy. Uzavřenost jejich komunit je ještě zdůrazňována prostřednictvím narušujícího elementu, který ve filmech využívajících suburbánní kulisy přichází „zvenku“, ať už se jedná o dopis, telefonát či fax, který funguje ve starším filmovém narativu jako událost značící blížící se problém či nesnáze. (Medhurst 1997, in: Morley 2000: 128)

Muzzio a Halper v přehledové studii o americké suburbánní filmografii rozlišují mezi dvěma typy filmových reprezentací: ty, pro něž je suburbánní prostředí pouze kulisou, v níž je usazen příběh, který by se však mohl odehrávat kdekoli jinde (*suburban-set*). Druhou skupinou jsou pak filmy, pro něž je suburbium nezbytným dějotvorným prvkem (*suburban-centered*), mezi které patří například zmíněná *American Beauty* (1999), *The Truman Show* (1998), *Pleasantville* (1998), *Daytrippers* (1996), *Trust* (1992) či *Unbelievable*

³³ Jako příklad současné heterotopie slouží často firemní město společnosti Disney World vybudované na Floridě v roce 1995 pod názvem *Celebration*, propagované na základě „patriotických obrazů Ameriky, která je již minulostí, na nevinnosti mládeže a tradicionalismu. (Beuka 2004: 9) Ostatně nejen filmová produkce reaguje na suburbánní bydlení, Celebration se dostala do sociálně kritického textu skupiny Chumbawamba (Celebration jako příklad ostrova iluzorního štěstí a blahobytu, v němž „i psi podstupují facelifting“ zatímco v jiných částech světa hladoví děti), za jiné uveďme například *Jesus of Suburbia* Green Day (v němž se objevuje například odkaz na *Ritalin*, populární to prostředek ke zklidnění hyperaktivních dětí), nebo píseň Pet Shop Boys *Suburbia* (o nudném suburbánním pekle dospívajících „who only wanted something else to do but hang around“).

Truth (1990). (Muzzio – Halper 2002: 548) První filmy se suburbánní tematikou jsou přítomny v americké filmové produkci již od jejího počátku (např. komediální *The Suburbanite* 1905). Existovaly jako tzv. suburbánní žánr, ale nebylo jich mnoho – hlavním protiobrazem dominantního velkoměsta první poloviny minulého století nebyla suburbia, ale venkov a maloměsto. „Po generace to bylo malé město, které vyplňovalo mezeru mezi rustikálním (otupujícím) a vzrušujícím (nebezpečným) městem.“ (Ibid, s. 559) Mezi suburbánní filmografií a rozvojem suburbii existuje zajímavý vztah – čím více se suburbium stává místem bydlení většího počtu lidí, tím více se objevují kritické filmy, a to především druhého typu: komediálně laděné či mírně satirické filmy nahrazují od 50. let minulého století filmy s radikalizujícím odsudkem a jejich přísun vrcholí již zmíněnými tituly z 90. let. Paradoxní povaha dominantní reprezentace suburbanizace spočívá nejen v nesouladu mezi oblibou tohoto typu bydlení a jeho využitím jako negativní figury ve filmu, ale také v přístupu filmového průmyslu samotného. Kritické či zesměšňující filmy nevznikají pouze jako nízkorozpočtové snímky, ale jsou součástí produkce velkých společností, které stojí o diváckou přízeň publika, jež v suburbiih samo žije: „Filmy jsou podstatným prvkem současného národního diskurzu o suburbiih a samozřejmě také o povaze Ameriky samotné. Kdo je však tím, kdo hovoří? Filmoví tvůrci, kteří útočí na suburbia ostrými náboji, spílající jim kvůli tomu, co reprezentují (buržoazní Ameriku), jak jsou populárně vykreslována (televize) a k čemu vedou (povrchní, úzkoprsý, prázdný život). Tato ironie je delikátní. Médium, které je samo celé postaveno na umělých, falešných obrazech, vyčítá suburbiih nedostatek autenticity.“ (Ibid, s. 567)

Suburbia jsou tedy místem společenského napětí, jejich dynamika a dynamika jejich zobrazování funguje na mnoha rovinách, hlavním pnutím je však samotný rozpor mezi tím, jak jsou suburbia negativně zobrazována, jak slouží jako prostředí, které je využito (až zneužito) pro širší společenskou kritiku bez ohledu na to, jak je skutečně prožíváno a jak jsou jeho společné, globální rysy naplňovány významem v konkrétním prostředí. To, co je klidné, může být zároveň dusivé; místo, kde lidé hledají svobodu a individuální vyjádření, může být svazující svou homogenitou a konvencemi; útěk do bezpečí soukromého ráje může vyústit v karikaturu uvěznění vlastními bezpečnostními systémy³⁴ ve snaze uniknout před nebezpečím, jemuž se však uniknout nedá, neboť neustálý strach nelze utlumit. Suburbia sloužila a slouží jako reprezentace největších neduhů západní civilizace, ale zároveň jsou bydlíštěm velké části její populace. Suburbium je vytvořeno, aby pomohlo uniknout neduhům, násilí a nebezpečí moderní společnosti, jako filmová figura však odkazuje k faktu, že zlu, ať již na osobní rovině psychologické, nebo na

³⁴ Tento obraz najdeme například v úvodu knihy o gated communities Sethy Lowové (2004).

rovině společenské, se uniknout nedá. Jak v návaznosti na děj filmu *Apt Pupil* glosují Muzzio a Halper: „Zlo je nakažlivé a luxusní suburbium neposkytuje žádnou ochranu.“ (Muzzio – Halper 2002: 551)

Závěr

Suburbanizace byla v USA i jinde symbolem společenské změny a je jí do určité míry i dnes ve středoevropském regionu: Je tedy otázkou, jaký typ imaginace zde převládne, na co bude publikum či spotřebitelé reagovat, co budou developerské společnosti propagovat a o jakém bydlení budou lidé snít. Odpověď na otázku, jaké kvality lidé v novém prostředí hledají, jaké nacházejí a jaké cesty volí k tomu, aby přetvořili místa svých domovů k obrazu svému, sahají nad rámec tohoto textu. Jeho cílem bylo obohatit současné vědecké pohledy na suburbanizaci o alternativní perspektivy – o studium sociálních sítí, studium sociálních a symbolických hranic a studium reprezentací – tedy souhrnně o *kulturní perspektivu*. Jak poukázal Sýkora (2008), v současnosti vytváříme struktury, které budou dále ovlivňovat život společnosti a lokálních společenství a v budoucnu se s nimi budeme muset vyrovnat – ať už v souvislosti s novými výzvami sociální integrace a vnitřní soudržnosti transformující se společnosti či environmentální náročnosti preferovaných způsobů bydlení, zvláště s převládající ideologií vlastnického bydlení v postsocialistickém kontextu. Tyto struktury jsou však nejen fyzické, ale také kognitivní. Porozumění suburbanizaci z pohledu jejích aktérů, ale také sledování jejích reprezentací ve veřejném diskurzu je mimo jiné základem pro úspěšnou regulaci a směřování tohoto procesu – nejen jeho interpretace a vysvětlení „vnějšími“ socioekonomickými faktory, ale také interpretace procesu „zevnitř“ porozuměním motivacím, touhám a zkušenostem těch, kteří v nich žijí a svými životy je produkují, konzumují a reprodukují, i obrazům, které jsou součástí, zdrojem i důsledkem této ambivalentní imaginace.

Základní priority výzkumu fenoménu suburbanizace v ČR definoval v roce 2003 ve svém souhrnném textu Sýkora: „Mezi hlavní priority výzkumu suburbanizace a jejích společenských důsledků by měly patřit: „(1) výzkum těch příměstských lokalit, které jsou radikálně transformované suburbanizací, se specifickým zřetelem na soužití původního a nového obyvatelstva a transformaci místních společenství; (2) výzkum důsledků suburbanizace pro proměny sociálně-prostorové struktury v metropolitním území se zaměřením na narůstající rozdíly mezi jednotlivými částmi regionu; (3) výzkum vlivů suburbanizace na způsob života a proměny sociálních vztahů na celospolečenské úrovni.“ (Sýkora 2003: 230) Můžeme dodat ještě úkol čtvrtý, totiž studium suburbanizace jako specifického a obecného kulturního fenoménu a toho, jak je tento fenomén zobrazován a dále transformován v jednotlivých místech konkrétními lidmi. Můžeme se tedy ptát: Jak se „dělá“ suburbium? Jaké formy

kultury bydlení, estetiky bydlení, módů spotřeby a rodinného uspořádání jsou s ním spojeny? Zda a jak vytváří místa proměňovaná suburbanizací projevy své autentičnosti? Má zkušenost suburbánního bydlení skutečně svá specifika oproti jiným formám bydlení? Hledání odpovědi na tyto otázky je také cestou k prohloubení debaty nad významem místa a prostoru a nabízí pole vzájemné komunikace pro řadu vědních oborů.

Lucie Galčanová vystudovala sociologii na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, kde v současnosti působí jako výzkumná pracovnice. Dlouhodobě se věnuje výzkumu v oblasti sociologie města, bydlení a domova. Předmětem jejího zájmu jsou sociální a kulturní aspekty sociální exkluze, například residenční suburbanizace. Je spoluautorkou řady odborných statí a jednou z organizátorek brněnské konference urbánních studií, jejíž poslední ročník se pod názvem Třetí město konal v roce 2011.

LITERATURA

- ALEXANDER, J. C., 2007: The Meaningful Construction of Inequality and the Struggles Against It: A 'Strong Program' Approach to How Social Boundaries Change. In: *Cultural Sociology* 1, č. 1, pp. 23-30.
- ANDERSON, M. B., 2010: The Discursive Regime of the 'American Dream' and the New Suburban Frontier: The Case of Kendall County, Illinois. In: *Urban Geography* 31, č. 8, pp. 1080-1099.
- AUGÉ, M., 1995: *Non-Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London: Verso, 122 p.
- BACHELARD, G., 2009: *Poetika Prostoru*. Praha: Malvern, 245 s.
- BARTHES, R., 2004: *Mytologie*. Praha: Dokořán, 170 s.
- BAUMGARTNER, M. P., 1988: *The moral order of a suburb*. Oxford: Oxford University Press, 184 p.
- BEUKA, R., 2004: *SuburbiaNation: reading suburban landscape in twentieth-century American fiction and film*. Palgrave Macmillan, 308 p.
- BHATTI, M. – CHURCH, A., 2001: Cultivating Natures: Homes and Gardens in Late Modernity. In: *Sociology* 35, č. 2, pp. 365-383.
- BHATTI, M., 2006: 'When I'm in the garden I can create my own paradise': Homes and gardens in later life. In: *Sociological Review* 54, č. 2, pp. 318-341.
- BLUNT, A. 2005: Cultural geography: cultural geographies of home. In: *Progress in Human Geography* 29, č. 4, pp. 505-515.
- BORER, M. I., 2006: The Location of Culture: The Urban Culturalist Perspective. In: *City & Community* 5, č. 2, pp. 173-197.
- BOURDIEU, P., [1984] 2010: *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press, 640 p.
- BOURDIEU, P., 1998: *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 179 s.
- BOURDIEU, P., 1999: The social conditions of the international circulation of ideas. In: Shusterman, R. (ed.): *Bourdieu: A Critical Reader*. Oxford: Blackwell, 277 p.

- BURJANEK, A., 2009: Sociálně vyloučené lokality města: Názvosloví a charakteristiky. In: Ferenčuhová, S. – Hledíková, M. – Galčanová, L. – Vacková, B. (eds.): *Město: proměnlivá ne/samozřejmost*. Červený Kostelec, Brno: Nakladatelství Pavel Mervart, Masarykova univerzita, s. 51-67.
- ČSÚ, 2011: Struktura obyvatelstva podle způsobu bydlení. [online] [cit. 10. 5. 2011] <[http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/270028DB50/\\$File/1.pdf](http://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/t/270028DB50/$File/1.pdf)>.
- DAVISON, A., 2005: Australian Suburban Imaginaries of Nature: Towards a prospective history. In: *Australian Humanities Review* 37. [online] [cit. 18. 5. 2011] <<http://www.australianhumanitiesreview.org/archive/Issue-December-2005/davison.html>>.
- DAVISON, G., 1997: The Great Australian Sprawl. In: *Historic Environment* 13, č. 1, pp. 10-17.
- DAVISON, G., 1999: Suburban Character. In: *People and Place* 7, č. 4, pp. 26-31.
- De MEYER, D. (et al.), 1999: *The Urban Condition: Space, Community, and Self in the Contemporary Metropolis*. Rotterdam: 010 Publishers, 447 p.
- De SINGLY, F. 2009: Mít vlastní pokoj. Ke vztahu mezi prostorem a osobní identitou. In: *Sociální studia* 6, č. 4, s. 13-24.
- DOUGLAS, M., 1968: Pollution. In: Douglas, M.: *Implicit meanings: selected essays in anthropology*. London: Routledge, pp. 106-115.
- DUPUIS, A. – THORNS, D. C. 1998: Home, home ownership and the search for ontological security. In: *Sociological Review* 46, č. 1, pp. 24-48.
- ELIAS, N. – SCOTSON, J. L., 1994: *The Established and the Outsiders: A Sociological Enquiry into Community Problems*. London: SAGE Publications, 199 p.
- FOUCAULT, M., 2003: *Myšlení vnějšku*. Praha: Herrmann & synové, 303 s.
- FRATERRIGO, E., 2008: The Answer to Suburbia: Playboy's Urban Lifestyle. In: *Journal of Urban History* 34, č. 5, pp. 747-774.
- GAJDOŠ, P., 2009: Globalizační závislosti urbáněho vývoje a jeho sociálně-priestorové špecifiká. In: *Sociológia* 41, č. 4, s. 304-328.
- GALČANOVÁ, L. – VACKOVÁ, B. 2008: Village? ... that's when I know everyone in the bus. (Contribution of Urban Sociology to the Research on Countryside). In: MAJEROVÁ, V. (ed.): *Collection of papers of international conference: Venkov je náš svět – Countryside – Our World*. Praha: Česká zemědělská univerzita v Praze, pp. 584-595.
- GALČANOVÁ, L., 2011: Svoboda, soukromí a bezpečí: Nové hraniční prostory v naracích obyvatel vybraných brněnských předměstí. Ouředníček, M. – Špačková, P.: *Suburbánní rozvoj, suburbanizace a urban sprawl v České republice*. Academia. (Forthcoming).
- GANS, H. J., 1967: *The Levittowners: Ways of live and politics in a new suburban community*. New York: Vintage Books, 474 p.
- GANS, H. J., 1968: Urbanism and Suburbanism as Ways of Life: A Reevaluation of Definitions. In: Lin J. – Mele, Ch. (eds.), 2007: *The Urban Sociology Reader*. New York: Routledge, pp. 42-50.
- GIDDENS, A., 1990: *The consequences of modernity*. Stanford: Stanford University Press, 186 p.
- GIDDENS, A., 1991: *Modernity and self-identity*. Stanford University Press, 268 p.

- GIDDENS, A., 1999: *Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives*. London, New York: Routledge, 124 p.
- GIDDENS, A., 2003: *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství, 200 s.
- GIERYN, T. F., 2000: A Space for Place in Sociology. In: *Annual Review of Sociology* 26, pp. 463-496.
- GOLDSWORTHY, V., 2008: Defining Suburbia: Towards the New Transdisciplinary Field of Suburban Studies. In: *Proceedings from the Conference Home and Urbanity*. Copenhagen: Centre for Housing and Welfare, pp. 119-122.
- GOLDSWORTHY, V., 2009: Suburban Identity. In: Hackett, P. (ed.): *Housing and Growth in Suburbia*. London: The Smith Institute, s 8-15. [online] [cit. 10. 5. 2011] <<http://www.smith-institute.org.uk/file/HousingandGrowthinSuburbia.pdf>>.
- GRANOVETTER, M. S., 1973: The Strength of Weak Ties. In: *American Journal of Sociology* 78, č. 6, pp. 1360-1380.
- GRANOVETTER, M. S., 1983: The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited. In: *Sociological Theory* 1, pp. 201-233.
- GUTRY-KORYCKA, M. (ed.), 2005: *Urban Sprawl: Warsaw Agglomeration (case study)*. Warsaw: Warsaw University Press, 335 p.
- HABERMAS, J., 2000: *Strukturální přeměna veřejnosti: Zkoumání jedné kategorie občanské společnosti*. Praha: Filosofia, 418 s.
- HELBICH, M. – LEITNER, M., 2010: Postsuburban Spatial Evolution of Vienna's Urban Fringe: Evidence from Point Process Modeling. In: *Urban Geography* 31, č. 8, pp. 1100-1117.
- HIRT, S. A., 2007: Suburbanizing Sofia: Characteristics of Post-Socialist Peri-Urban Change. In: *Urban Geography* 28, č. 8, pp. 755-780.
- HIRT, S. A., 2008: Stuck in the suburbs? Gendered perspectives on living at the edge of the post-communist city. In: *Cities* 25, č. 6, pp. 340-354.
- CHANEY, D., 1997: Authenticity and Suburbia. In: Westwood, S. – Williams, J. (eds.): *Imagining cities: scripts, signs, memory*. New York: Routledge, pp. 140-151.
- JACKSON, K. T., 1985: *Crabgrass Frontier: The Suburbanization of the United States*. Oxford: Oxford University Press, 408 p.
- JOHNSON, J. A. – JOHNSON, M. S., 2008: New City Domesticity and the Tenacious Second Shift. In: *Journal of Family Issues* 29, č. 4, pp. 487-515.
- KÄHRIK, A. – TAMMARU, T., 2008: Population Composition in New Suburban Settlements of the Tallinn Metropolitan Area. In: *Urban Studies* 45, č. 5-6, pp. 1055-1078.
- KING, P., 2004: *Private Dwelling: Contemplating the Use of Housing*. London, New York: Routledge, 194 p.
- KLÍČOVÁ, K., 2006: Sčítání lidu: Romští Češi nebo čeští Romové. In: Marada, R.: *Etnická různost a občanská jednota*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), s. 221-255.
- LAMONT, M. – MOLNÁR, V., 2002: The Study of Boundaries in the Social Sciences. In: *Annual Review of Sociology* 28, pp. 167-195.
- LAURIER, E. – WHYTE, A. – BUCKNER, K., 2002: Neighbouring as an Occasioned Activity: 'Finding a Lost Cat'. In: *Space and Culture* 5, č. 4, pp. 346-367.

- LIBROVÁ, H., 1997: Decentralizace osídlení – vize a realita. Část druhá: decentralizace v realitě České republiky. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 33, č. 1, s. 27-40.
- LIN, J. – MELE, CH., 2007: *The urban sociology reader*. New York: Routledge, 382 p.
- LOW, S. M., 1996: Spatializing Culture: The Social Production and Social Construction of Public Space in Costa Rica. In: *American Ethnologist* 23, č. 4, pp. 861-879.
- LOW, S. M., 2001: The Edge and the Center: Gated Communities and the Discourse of Urban Fear. In: *American Anthropologist* 103, č. 1, pp. 45-58.
- LOW, S. M., 2004: *Behind the gates: life, security, and the pursuit of happiness in fortress America*. New York, London: Routledge, 294 p.
- LUPI, T. – MUSTERD, S., 2006: The Suburban 'Community Question'. In: *Urban Studies* 43, č. 4, pp. 801-817.
- LUX, M., 2005: O spokojenosti českých občanů s užívaným bydlením. In: *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 41, č. 2, s. 227-252.
- MAREŠ, P., 2000: Chudoba, marginalizace, sociální vyloučení. In: *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 26, č. 3, s. 285-297.
- MARSH, M., 1988: Suburban Men and Masculine Domesticity, 1870-1915. In: *American Quarterly* 40, č. 2, pp. 165-186.
- MATLOVIČ, R. – SEDLÁKOVÁ, A., 2007: The Impact of Suburbanisation in the Hinterland of Prešov. In: *Moravian Geographical Reports* 15, č. 2, pp. 22-31.
- MEDHURST, A., 1997: Negotiating the Gnome Zone. In: Silverstone, R., (ed.) *Visions of Suburbia*. London, New York: Routledge, pp. 240-267.
- MORAVANSKÁ, K., 2009: Koncept spoločenstva v sociológii alebo spoločenstvo stále živé? In: *Sociológia* 41, č. 4, s. 380-396.
- MORLEY, D., 2000: *Home Territories: Media, Mobility and Identity*. London, New York: Routledge, 340 p.
- MURPHY, J. – PROBERT, B., 2004: 'Anything for the house': Recollections of post-war suburban dreaming. In: *Australian Historical Studies* 36, č. 124, p. 275.
- MUSIL, J., 2003: Proměny urbánní sociologie ve Spojených státech a Evropě 1950 – 2000. In: *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 39, č. 2, s. 137-167.
- MUSIL, J., 2008: Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze. In: *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 44, č. 2, s. 321-348.
- MUZZIO, D. – HALPER, T., 2002: Pleasantville?: The Suburb and Its Representation in American Movies. In: *Urban Affairs Review* 37, č. 4, pp. 543-574.
- NECHYBA, T. J. – WALSH, R. P., 2004: Urban Sprawl. In: *The Journal of Economic Perspectives* 18, č. 4, pp. 177-200.
- NICOLAIDES, B. M. – WIESE, A. (eds.), 2006: *The Suburb Reader*. New York, London: Routledge, 554 p.
- NOVÁK, J. – SÝKORA, L., 2007: A City in Motion: Time-Space Activity and Mobility Patterns of Suburban Inhabitants and the Structuration of the Spatial Organization of the Prague Metropolitan Area. In: *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* 89, pp. 147-168.

- OUŘEDNÍČEK, M. (ed.), 2006: Sociální geografie Pražského městského regionu. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, 159 s.
- OUŘEDNÍČEK, M. 2007: Differential Suburban development in Prague Urban Region. In: *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* 89, č. 2, pp. 111-126.
- OUŘEDNÍČEK, M. – ŠPAČKOVÁ, P. (eds.), 2011: Suburbánní rozvoj, suburbanizace a urban sprawl v České republice. Praha: Academia. (Forthcoming).
- OVERY, P., 2007: *Light, Air & Openness: Modern Architecture Between the Wars*. London: Thames & Hudson, 256 p.
- POTOČNÝ, T., 2006: Lidé na okraji: Případová studie satelitního městečka. In: *IVRIS Working Papers* 1, č. 6. [online] [cit. 29. 8. 2011]
<http://ivris.fss.muni.cz/papers/pdfs/ivriswp001_potocny_lide_na_okraji.pdf>
- PUTNAM, R. D., 2001: *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York: Touchstone book, 541 p.
- PUTNAM, R. D., 2007: E Pluribus Unum: Diversity and Community. In: *Scandinavian Political Studies* 30, č. 2, pp. 137-174.
- SARTI, R., 2002: *Europe At Home: Family and Material Culture, 1500 – 1800*. New Haven: Yale University Press, 324 p.
- SAVAGE, M. – BAGNALL, G. – LONGHURST, B., 2005: *Globalization and belonging*. London: SAGE Publications, 233 p.
- SAVAGE, M. – WARDE, A. – WARD, K., 2003: *Urban Sociology, Capitalism and Modernity*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 242 p.
- SENNETT, R., 1970: *The Uses of Disorder: Personal Identity and City Life*. New York: Knopf, 198 p.
- SENNETT, R., 1978: *The Fall of Public Man*. New York: Vintage Books, 373 p.
- SENNETT, R., 2006: Plánování čistých měst. In: *Sociální studia* 3, č. 2, s. 87-96.
- SIBLEY, D., 1995: *Geographies of exclusion*. London: Routledge, 228 p.
- SILVERSTONE, R., 1994: *Television and everyday life*. London, New York: Routledge, 224 p.
- SILVERSTONE, R., 1997: *Visions of suburbia*. London, New York: Routledge, 336 p.
- SIMMEL, G., 1997: Peníze v moderní kultuře a jiné eseje. Praha: SLON, 206 s.
- SMITH, A. – TIMÁR, J., 2010: Uneven transformations: Space, economy and society 20 years after the collapse of state socialism. In: *European Urban and Regional Studies* 17, č. 2, pp. 115 -125.
- STEINFÜHRER, A., 2003: Sociálně prostorové struktury mezi setrvalostí a změnou. Historický a současný pohled na Brno. In: *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 39, č. 2, s. 169-192.
- SÝKORA, L. – OUŘEDNÍČEK, M., 2007: Sprawling post-communist metropolis: Commercial and residential suburbanization in Prague and Brno, the Czech Republic. In: *Dijst, M. – Razin, E. – Vazquez, C. (eds.): Employment Deconcentration in European Metropolitan Areas: Market Forces versus Planning Regulations*, pp. 209-233.
- SÝKORA, L. (ed.), 2002: *Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky*. Praha: Ústav pro ekopolitiku, o.p.s., 191 s.

- SÝKORA, L., 2003: Suburbanizace a její společenské důsledky. In: Sociologický časopis / Czech Sociological Review 39, č. 2, s. 217-233.
- SÝKORA, L., 2008: Revolutionary change, evolutionary adaptation and new path dependencies: socialism, capitalism and transformations in urban spatial organizations. In: Strubelt, W. – Gorzelak, G. (eds.): City and region: Papers in Honour of Jiri Musil, Leverkusen Opladen: Budrich UniPress, pp. 283-295.
- SÝKOROVÁ, D., 2008: Prostor a věci v kontextu stáří. In: Sociologický časopis / Czech Sociological Review 44, č. 2, s. 401-421.
- ŠMÍDOVÁ, O., 2009: Jak zkoumat ‚utváření nerovností slovy‘. In: Šanderová, J. – Šmídová, O. (et. al.): Sociální konstrukce nerovností pod kvalitativní lupou. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 47-76.
- TÖNNIES, F., 1963: Community & Society. New York: Harper Torchbooks, 298 p.
- WACQUANT, L., 1997: Three Pernicious Premises in the Study of the American Ghetto. In: International Journal of Urban and Regional Research 21, č. 2, pp. 341-353.
- WALKER, R. A., 1981: A Theory of Suburbanization: Capitalism and the construction of Urban Space in the United States. In: Dear, M. J. – Scott, A. J. (eds.): Urbanization and Urban Planning in Capitalist Society. London: Methuen, pp. 383-429.
- WELLMAN, B., 1979: The Community Question: The Intimate Networks of East Yorkers. In: The American Journal of Sociology 84, č. 5, pp. 1201-1231.
- WELLMAN, B. – LEIGHTON, B. 1979: Networks, Neighborhoods, and Communities: Approaches to the Study of the Community Question. In: Urban Affairs Review 14, č. 3, pp. 363-390.
- WHYTE, W. H., 1957: The Organization Man. Garden City: Doubleday Anchor Books, 471 p.
- WILLIAMS, R. 1974: Television: Technology and Cultural Form. London: Fontana, 160 p.
- WIRTH, L., 1938: Urbanism as a Way of Life. In: American Journal of Sociology 44, č. 1, p. 1.
- WOODWARD, I., 2003: Divergent Narratives in the Imagining of the Home amongst Middle-Class Consumers: Aesthetics, Comfort and the Symbolic Boundaries of Self and Home. In: Journal of Sociology 39, č. 4, pp. 391-412.